

УДК 159.922.7 : 173

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПІДЛІТКІВ ІЗ ЦІННОСТЯМИ ЇХНІХ БАТЬКІВ

Оксана Крупська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна, k_filos@franko.lviv.ua*

З'ясовано особливості ціннісно-орієнтаційної сфери особистості сучасних підлітків. Пріоритетними визнано можливість продуктивного життя і пізнання, власний розвиток та самовдосконалення, а найменш значимими – цінність споглядання природи і мистецтва. Виявлено взаємозв'язок ціннісних орієнтацій підлітка та його батьків, а саме: між підлітком і його матір'ю є подібність в орієнтації на альтруїзм чи егоїзм, матеріальні блага, а між підлітком і батьком – на честь, толерантність. З'ясовано, що чим більше підліток довіряє батькам, тим більше він переймає їхні цінності та ідеали.

Ключові слова: цінність, ціннісна орієнтація, довіра, виховання.

Ціннісні орієнтації – складне утворенням людської особистості. Важливий компонент її спрямованості. Це – виділені і внутрішньо прийняті особистістю матеріальні та духовні цінності, схильність сприймати певним способом умови життя і діяльності в їх суб'єктивній значущості для суб'єкта [3, с. 321].

Цінності – це певна ієрархічна система зразків поведінки, ідеалів, моральних норм і цілей, якими керується кожна окрема людина в різних аспектах свого життя (в міжособистісному спілкуванні, у професійній сфері, у сім'ї та в щоденній поведінці) [9, с. 98]. Вони можуть бути також суспільними [7].

Ціннісні орієнтації, на відміну від цінностей, є базовими установками для прийняття рішень і регуляції поведінки. Суб'єктивний вибір тих чи інших цінностей – це початок визначення їх ієрархії: сім'я, багатство, творчість, кар'єра, честь, совість, здоров'я, інтимні стосунки, турбота про інших тощо. Для кожної людини така ієрархія є індивідуальною.

Безперечно, ціннісні орієнтації, притаманні одній конкретній людині, не повинні суперечити одні одним [6]. Власне така її узгодженість і несуперечність є показником стійкості особистості [2, с. 103].

У системі ціннісних орієнтацій кожної людини відбуваються зміни, тобто існує своя динаміка й розвиток. Ціннісні орієнтації не є чимось вродженим, вони формуються під впливом уже наявних здібностей, інтересів та актуальних потреб людини.

Актуальність даної проблематики і потреба розглянути її глибше зумовлена тим, що первинним осередком, в якому дитина виховується і вчиться розрізняти поняття “добре”–”зле”, “гідне”–“негідне”, “моральне”–“аморальне” є сім’я.

Багато науковців-психологів зверталися до проблеми ціннісних орієнтацій. З. Фройд вважає, що цінності та соціальний досвід містяться у структурі “Над-Я” (Super-ego), яка найбільш активно починає формуватися з 7-річного віку [8]. На думку О. Вишневського, людина – моральна, Божя істота, але у сфері свого особистого життя вона є егоїстом (через свою природу). Егоїстом людина є до кінця життя. Проте є структура “Над-Я”, більш зріла, мудра, вища, ніж “Я”. Вона керує і сама керована розумом, волею, ціннісними орієнтаціями, чеснотами, вільним вибором. Маючи можливість вільно діяти, людина вибирає для себе “наставника”: “Я” або “Над-Я” [4, с. 199].

З точки зору християнства, такий вибір зумовлений двоїстою природою людини: тілесно-духовною, де гріховне, орієнтоване не все мирське, тіло прагне насолоди, а душа – краси, істини, гармонії, Бога [9, с.71].

Проблеми ціннісних орієнтацій торкалися своїх наукових роздумів А. Маслоу (вважав, що найважливішою цінністю є правда і саме її пошуком повинні займатися усі науки); Г. Олпорт (розглядає життєві цінності людини як риси глибинного рівня її особистості, виділяючи при цьому теоретичні, економічні, естетичні, соціальні, політичні, релігійні) [10]. О. Вишневський ціннісні орієнтації поділяє на абсолютні вічні цінності (моральність), національні (патріотизм), громадянські (демократизм), сімейні цінності (родинність), цінності особистого життя (характерність) та валео-екологічні цінності (природосвідомість) [4, с. 199].

Усі ці ціннісні орієнтації тією чи іншою мірою присутні у кожній людині та у кожному суспільстві і тісно взаємопов’язані між собою.

До проблеми розвитку ціннісних орієнтацій науковці підходять і з практичної точки зору. Так, О. Балакірева аналізує сучасний стан ціннісних орієнтацій молоді та дорослих, а також його трансформацію впродовж 1996–2002 років [1].

У процесі виховання, як зазначає І. Гребенников, дітей важливо навчити аналізувати і правильно оцінювати свої ціннісні орієнтації, корегувати їх в інтересах розвитку професійної спрямованості [5, с. 23].

Мета нашого дослідження – визначити, наскільки ціннісні орієнтації підлітків, їхній світогляд та спосіб оцінки світу пов'язані із тими ж індивідуально-особистісними характеристиками, притаманними їхнім батькам.

У дослідженні ми ставили перед собою наступні завдання: 1) визначити, чи для сучасних підлітків батьки є авторитетними людьми, чи саме з батьків підлітки беруть приклад і до них уподібнюються в оцінці світу; 2) з'ясувати, хто з батьків (мати чи батько) має найбільший вплив на формування ціннісно-орієнтаційної сфери своєї дитини; 3) визначити, чи підлітки довіряють своїм батькам, чи здебільшого керуються думкою однолітків, як вважають деякі психологи [10, с. 107]; 4) збагнути, чи пов'язані між собою ступінь довіри підлітка до батьків із тим, чи переймає він від батьків їхні ціннісні орієнтації.

У ході дослідження було опитано 90 осіб. Із них 30 – чоловіки від 40 до 50 років, 30 – їхні дружини такої ж вікової групи, а також 30 – їхні діти (підлітки віком 13 років): 15 хлопців та 15 дівчат.

Для дослідження було використано наступні методики: методику на визначення ціннісних орієнтацій М. Рокича, методику діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційній сфері, автором якої є О. Потьомкіна та розроблену нами анкету, спрямовану на визначення ставлення та ступеня довіри й щирості стосунків між батьками й дітьми.

Методика М. Рокича “Ціннісні орієнтації” є достатньо популярною. Базується вона на ранжуванні списку цінностей, які сам автор поділяє на 2 групи: термінальні та інструментальні. Термінальні цінності – це переконання людини у тому, що певна кінцева мета індивідуального її існування полягає у тому, аби саме до неї (до мети) прагнути; інструментальні цінності – це переконання в тому, що певна модель поведінки, зразок дії або особистісна характеристика є необхідною і відповідною в будь-якій ситуації. Такий поділ відповідає існуючому розподілу цінностей на цінності-цілі та цінності-засоби.

Досліджуваним чоловікам, жінкам, а також їхнім дітям пропонували два списки цінностей (кожен з яких містить їх по 18) на окре-

мих картках кожен і просили порозкладати їх в порядку їхньої значимості для досліджуваного.

Дана методика є достатньо зручною і припускає можливість видозміни окремих елементів стимульного ряду (хоча таких змін ми не зробили).

Методика діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребнісній сфері О. Потьомкіної орієнтована на визначення міри вираження соціально-психологічних установок. Складається вона з двох блоків запитань по 40 запитань кожен. Перший блок питань спрямований на виявлення орієнтації на процес, результат, альтруїзм, егоїзм. Другий блок питань дає змогу визначити орієнтацію на працю, свободу, владу, гроші.

Окрім ціннісних орієнтацій, які ми визначали у нашому дослідженні, ми прагнули визначити, наскільки довіра (недовіра) підлітка до батьків може підвищувати рівень засвоєння ціннісних орієнтацій. Для цього використали розроблений нами опитувальник. У ньому містилося 25 запитань, завдяки яким можна було визначити рівень довіри дитини до свого батька та матері. Опитувальник містив запитання, на які досліджувані повинні були давати відповіді “так”, якщо погоджувалися (за неї ми присуджували 2 бали), “ні”, якщо не погоджувалися (0 балів), і “не впевнений”, якщо досліджуваний не міг визначитися категорично (присуджували 1 бал). Опитувальник дав змогу зібрати дані за двома шкалами: шкала довіри до матері та шкала довіри до батька. Максимально можлива кількість балів за опитувальником – 100, мінімальна – 0. Максимально можлива кількість балів за кожною із двох шкал – 50 (характеризує ступінь найвищої довіри до когось з батьків).

Оскільки зібрані за допомогою опитувальника дані мали розподіл близький до нормального, ми використовували його результати у подальшій роботі.

З інтерпретації отриманих результатів бачимо, що ранжуючи цінності, підлітки на перші позиції найчастіше ставили розвиток (роботу над собою, постійне фізичне, духовне, інтелектуальне вдосконалення), продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, здібностей, сил) (рис.1). Тобто підлітки готові працювати і викладатися у праці, а не просто шукають легких способів наживи. Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних турбот, фінансовий достаток), за середніми результатами даної групи досліджу-

ваних, підлітки ставлять на середні позиції своєї ціннісно-орієнтаційної шкали. Любов, мудрість, хороші друзі, сімейне щастя, творчість, впевненість у собі – це ті цінності, що за середніми арифметичними результатами можна теж поставити на середні позиції в ієрархії цінностей. Проте такі результати не дають об'єктивної схеми, оскільки у підлітків досліджувані цінності можуть бути або на найвищих позиціях, або, навпаки, найменше значимими та зовсім неважливими.

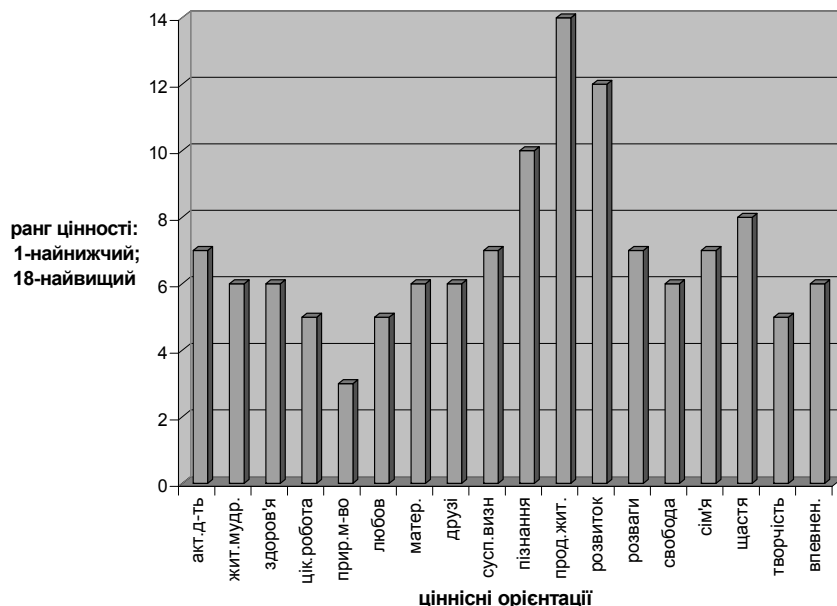

Рис.1. Ієрархія ціннісних орієнтацій сучасних підлітків (термінальні цінності)

Щодо інструментальних цінностей, то найбільш важливими для себе підлітки вважають високі вимоги до власного життя, раціоналізм, широту поглядів. На середні позиції здебільшого ставлять вихованість, дисциплінованість, вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші цінності, відповідальність. Охайність (вміння тримати речі в порядку, дотримуватися ладу у справах), самоконтроль, чуйність – часто є на найнижчих сходинках ціннісно-орієнтаційної драбини у підлітків (рис.2).

Щодо ціннісних орієнтацій, які ми визначили у чоловіків та жінок середнього віку (батьків тих дітей, яких ми опитали), то у значенні

різних цінностей для чоловіків і жінок, незважаючи на те, що вони належать до тої ж вікової групи (40-50 років), утворюють сімейні пари, за результатами дослідження їхні ціннісні спрямованості мають дещо інші тенденції.

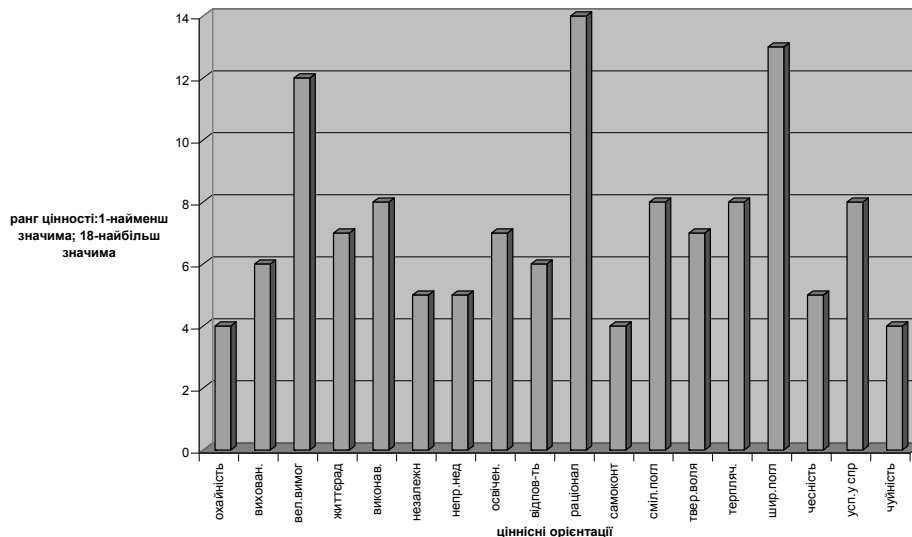

Рис.2. Ієрархія ціннісних орієнтацій сучасних підлітків
(інструментальні цінності)

Так, жінки серед термінальних цінностей частіше надають перевагу активній діяльності (повноті і емоційній насиченості життя), продуктивному життю (максимально повному використанню своїх можливостей, сил, здібностей), свободі (самостійності і незалежності у судженнях та вчинках), цікавій роботі, а серед інструментальних ціннісних орієнтацій у жінок 40-50-річного віку часто переважають освіченість (широта поглядів, висока загальна культура), незалежність (можливість діяти самостійно), тверда воля (вміння наполягати на своєму, відстоювати власну думку, не відступати перед труднощами і впевнено йти до мети).

У чоловіків спостерігаються дещо інші тенденції: на найвищі сходинки в ієрархічній драбині ціннісних орієнтацій вони частіше ставлять суспільне визнання (повагу оточуючих, колективу, співробітників), життєву мудрість (зрілість суджень та здоровий сенс, який досягається

життєвим досвідом), впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів) – із переліку термінальних цінностей; а також чесність (щирість, правдивість), самоконтроль (стриманість, дисциплінованість), чуйність (турботливість, підтримку для інших) – серед списку інструментальних цінностей.

Окрім того, застосувавши кореляційний аналіз для опрацювання отриманих у ході дослідження емпіричних даних, ми виявили що, дійсно, багато ціннісних орієнтацій діти переймають від власних батьків. Так, у тісних зв'язках знаходяться орієнтація дитини на любов, із тією ж цінністю її мами ($r = 0,61$ при $p < 0,34$); значимість краси природи і мистецтва для мами із орієнтацією підлітка на ту ж цінність ($r = 0,54$; $p < 0,34$); виконавчість, дисциплінованість ($r = 0,5$; $p < 0,34$), цінність матеріально забезпеченого життя, відсутність матеріальних труднощів у підлітка і та ж цінність у його матері дуже сильно пов'язані між собою і $r = 0,71$; $p < 0,34$; чуйність ($r = 0,63$; $p < 0,34$); щастя інших (благоустрій, розвиток і вдосконалення інших людей, людства загалом) $r = 0,64$; $p < 0,34$ – зв'язок між тою цінністю в підлітка і його мами.

Між батьком і дитиною найбільш суттєві взаємозв'язки простежуються між наступними ціннісними орієнтаціями: раціоналізм: між раціоналізмом батька та раціоналізмом підлітка ($r = 0,52$; $p < 0,34$); пізнання (взаємозв'язок тої ціннісної орієнтації в батька і підлітка) ($r = 0,61$; $p < 0,34$), негативне ставлення до своїх недоліків та недоліків інших людей ($r = 0,77$; $p < 0,34$), охайність ($r = 0,5$; $p < 0,34$), вихованість ($r = 0,5$; $p < 0,34$).

Такі результати свідчать про те, що багато ціннісних орієнтацій у дитини перейнято від її батьків. Причому від матері дитина схильна наслідувати одні цінності, а від батька інші. Здебільшого цінність матеріального забезпечення, сімейного щастя, чуйність – бере від мами, а раціоналізм, вихованість, охайність черпає від батька (виходячи із результатів дослідження).

Окрім того, розглядаючи ступінь довіри (результати отримані за опитувальником, нами й розробленим), то хлопці підлітки, як і дівчата того ж віку схильні довіряти матері. Це стосується навіть душевних і глибоко особистих речей. В дуже окремих випадках свої душевні переживання, “сердечні” проблеми підліток звіряє батькові. Довіра дитини до батьків має значення і на прийняття і засвоєння нею батьківсько-материнських ціннісних орієнтацій. Аналізуючи результати за кожною

сімейною парою, ми дійшли висновку, що чим більше підліток довіряє батькам, тим більше він їм уподібнюється (більше їх цінностей починає наслідувати).

Розглядаючи зв'язки, отримані шляхом опрацювання даних, отриманих за допомогою методики ціннісних орієнтацій М. Рокича, методики визначення соціальних установок О. Потьомкіної, та опитувальника, розробленого нами із застосуванням кореляційного аналізу, ми ще раз переконалися, що чим більше прагматичнішою і меркантильнішою є мама, тим швидше й дитина починає ставити понад усе саме матеріальні вигоди. Так, коефіцієнт кореляції тут дуже високий : $r=0,731$; $p<0,34$ (між орієнтацією матері на гроші із тою ж орієнтацією в підлітка).

Розвиток ціннісної орієнтації, спрямованої на альтруїстичне ставлення до людей, у дитини підліткового віку суттєво визначається саме значимістю тієї цінності у батька ($r = 0,539$; $p<0,34$). Цікаво, що орієнтації на процес і результат, якими вже у пубертатному віці володіє дитина, також пов'язані із тими ж цінностями у батька ($r=0,36$ – зв'язок між орієнтацією на процес праці батька та орієнтацією на процес у підлітка; $r = 0,39$ - взаємозв'язок між орієнтацією підлітка і його тата на результат роботи при $p<0,34$). Так, якщо батькові властиво зосереджувати увагу на самому процесі роботи, а не на досягненні кінцевої мети, якщо ним більше керує цікавість до виконуваного завдання, а не рутинна праця, яка веде до результату, то часто такі тенденції проявлятимуться і в його дитини. І навпаки, якщо тато навіть всупереч перешкодам та невдачам схильний іти до поставленої мети, то і його дитина з великою ймовірністю засвоїть (свідомо чи несвідомо) цю рису.

Цікаво, що альтруїзм підлітка та прагнення до дружби тісно корелює, хоча й обернено, з матеріальними ціннісними орієнтаціями його матері (коефіцієнт кореляції $r = -0,386$; $r = -0,396$; $p<0,34$). Тобто чим значніші і важливіші для матері є матеріальні цінності, тим менш духовними й моральними ростимуть її діти. На нашу думку, пояснення тут вкрай просте: жінка, яка в першу чергу зацікавлена справами, пов'язаними із забезпеченням добробуту і комфорту, має значно менше часу й можливостей для забезпечення додаткового розвитку і, тим більше, гармонійного духовного вдосконалення дитини.

Також тісно корелюють між собою показники альтруїзму підлітка і матеріальних цінностей (орієнтація на гроші) у його мами ($r = -0,319$; $p<0,34$). Чим вищі оцінки за матеріальними цінностями матерів,

тим нижчими будуть у дитини оцінки, дані нею стосовно альтруїзму. Знову ж таки, матір, як і батько, багато у чому є прикладом для дитини. Якщо вона надмірно зацікавлена матеріальними прагматичними стосунками між людьми (маючи на першочергових щаблях ціннісно-орієнтаційної драбини матеріальні цінності), то менше уваги і значення надає можливості допомогти іншим людям, підтримати їх. Відповідно, менше цим перейматиметься й дитина.

Проте підлітки дуже добре переймають альтруїстичні тенденції матері ($r = 0,699$; $p < 0,34$). Чим гуманнішою, безкорисливішою є мама, тим альтруїстичнішою є і дитина (незважаючи на те, чи це син, а чи донька). Як бачимо, ціннісну орієнтацію на альтруїзм підліток переймає як від батька, так і від мами. Також із альтруїстичними тенденціями мами пов'язане прагнення дітей до людей, контактів з оточуючими, наявності друзів. Механізм тут той же, що і в попередньому випадку – наслідування батьківської поведінки (поведінка відображає цінності, а на основі спостереження дітьми за нею, починають формуватися власні світоглядні орієнтири). Коефіцієнт кореляції між шкалами $r = 0,497$; $p < 0,34$.

Вагомий зв'язок виявлено і між прагненням батьків (причому як батька, так і матері) до власного інтелектуального зростання та бажанням вдосконалення їхньої дитини. Чим бажання до розумового збагачення у батьків є вищим, тим і у підлітка є більша потреба у засвоєнні нових знань, самоосвіті. Так, коефіцієнт кореляції між показниками: $r = 0,438$ – із батьком; $r = 0,613$ – із мамою; ($p < 0,34$). Та все-таки цей зв'язок є значно тіснішим між прагненням інтелектуального вдосконалення у мами і дитини.

Моральні якості (честь, толерантність та ін.) дитина переймає більше від батька ($r = 0,447$; $p < 0,34$), в той час як із матір'ю такий зв'язок становить $r = 0,231$; $p < 0,34$ і не є значимим. Можливо, така закономірність пояснюється тим, що батько почасти є більше соціалізованим, аніж мати, адже багато жінок займаються веденням домашнього господарства, значно менше, аніж їхні чоловіки, перебувають у товаристві [10, с.321–326]. Тому, мабуть, це відчуває дитина і бере до уваги більше батьківську мораль (оскільки саме вона краще “апробована” в суспільстві, аніж жіноча, хоча категорично бути впевненими у цьому не можемо).

Цікаво, що навіть розуміння дитиною значення сімейного щастя тісно зв'язане із таким же розумінням у її матері ($r = 0,526$; $p < 0,34$). Матеріальні цінності дитини десь заперечують високі значення показника пра-

гнення до людей ($r = -0,405$; $p < 0,34$). Альтруїзм, якщо його як ціннісну орієнтацію дитина “поважає”, пов’язаний у неї з такими ж високими показниками ставленнями до духовних цінностей: із творчістю ($r = 0,397$; $p < 0,34$) та любов’ю ($r = 0,405$; $p < 0,34$).

Тісні зв’язки виявляються між довірою і альтруїстичними тенденціями батька ($r = 0,406$; $p < 0,34$) та довірою підлітка до батька і його чесністю ($r = 0,509$; $p < 0,34$). Тобто сама довіра підлітка до тата може зумовлюватися тим, наскільки він є відкритим, щирим і чесним у спілкуванні зі своєю дитиною.

Окрім того, ми виявили, що чим більше довіри і щирості є у стосунках між дитиною і її батьками, тим більше вона з ними ідентифікується і тим більше (за кожною із перелічених ціннісних орієнтацій) прагне уподібнитися до тата чи мами. Лише тоді буде вважати їх для себе взірцем.

Отже, можемо зробити висновок, що найбільш значимими ціннісними орієнтаціями для сучасних підлітків є можливість пізнання, продуктивне життя, можливість власного розвитку та самовдосконалення. Найменш суттєвою ціннісною характеристикою є любов до мистецтва і споглядання природи (але зазначимо, що дослідження проводилося серед підлітків які здебільшого не мають прямого зв’язку із мистецтвом). Ціннісні орієнтації сучасних підлітків суттєво залежать від тих ціннісних орієнтацій, що ними володіють їхні батьки. Тому не завжди батькам варто “перекладати” провину за негативні вчинки своїх дітей на вплив телебачення чи однолітків. Все-таки батьки залишаються для дітей підліткового віку авторитетними людьми і неабияк мірою світогляд молодшої людини формується під їхнім, батьківським, (свідомим чи неусвідомленим) впливом. Діти прагнуть спілкування з батьками і довіри до них. Її рівень суттєво впливає на прийняття підлітком ідеалів і норм поведінки притаманних батькам. Не можемо стверджувати, що комусь із батьків дитина довіряє більше (або менше), оскільки в кожній сім’ї окреслюються інші тенденції. Загалом в особистих, душевних справах більше довіри підлітки виявляють до мами (не залежно хлопці чи дівчата), проте і довіра до батька є не менш важливою. За її наявності підлітки переймають від батька наступні риси: прагнення дружби, певні ділові якості, цінність інтелектуального зростання і вдосконалення, у той час як від матері найчастіше наслідують альтруїзм або егоїзм, прагнення до грошей, до матеріальних благ.

1. Балакірева О.М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. – www.politik.org.ua.pfv.php
2. Бех И.Д. Нравственность личности: стратегия становления. – Ровно: РИО, 1991. – 159 с.
3. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб.: Питер, 2000. – 528 с.
4. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.
5. Гребенников И.В. Воспитательный климат семьи. – СПб.: Знание, 1976. – 204 с.
6. Дьяченко М.И., Кандыбович А.А. Психология. Словарь-справочник. – Минск: Хелсон, 1998. – 395 с.
7. Захарко Н.О. Суспільство і мораль. – Львів: Б.в., 1992. – 131 с.
8. Фрейд З. Тотем и табу // “Я” и “Оно”. Труды разных лет. Книга 1. – Тбилиси: Мерани, 1991. – 398 с.
9. Filipak M. Biblia o czlowieku. – Lublin: PW KUL, 1979. – 267 s.
10. Reber A. Słownik psychologii. – Warszawa: Scholar, 2000. – 427 s.

PECULIARITIES OF CORRELATIONS OF THE VALUABLE ORIENTATIONS OF TEENAGERS WITH THE VALUES OF THEIR PARENTS

Oksana Krups'ka

*Ivan Franko National University of L'viv, Universytets'ka Str. 1,
L'viv, 79000, Ukraine, k_filos@franko.lviv.ua*

Peculiarities of valuable-oriented spheres of a personality of modern teenagers are investigated in this article. Possibility of profound life, possibility of cognition, own progress are proved to be the most important; while observing of art and nature are considered not so important. Correlation of the valuable orientations between teenagers and their parents are discovered; for example such as the similarity with his mother in orientation on selfishness, material well-being; between teenager and his father in orientation on honour, decency. It was found out that abundance in confidence to parents brings to abundance in similarity.

Key words: Values, valuable orientations, confidence, education.

Стаття надійшла до редколегії 17.10.2005

Прийнята до друку 30.01.2006